

AZ
IGAZI TISZA ISTVÁN

ÍRTA

BALOGH JENŐ

Különnyomat a Budapesti Szemle 1934. évi májusi füzetéből

BUDAPEST
1934

AZ IGAZI TISZA ISTVÁN.

Beöthy Zsoltnak «rajongó képzelete» varázsolta elénk szellemi életünk fejlődését áttekintő egyik irodalomtörténeti művében, a honfoglalás előtti korból, a volgamenti pusztán figyelő magyar lovasnak nemes alakját. Ez a lovas napról-napra nyugodt bátorsággal, de faja iránt érzett aggóató vigyázással nézi: jön-e ellenség?

Több, mint egy ezredév után az áldott nagy magyar alföldnek «szép nagy rónaságán», nemesi és főnemesi családok sarjadéka gyanánt ennek a maroknyi nemzetnek a Gondviselés egy másik ór állót rendelt.

Nagyon sokban ellentéte a képzeleti lovasnak, de ő is lóratermett, magyar dalia.

Eljutott kora műveltségének legmagasabb ormaira. Megtanult mindent, amire a XX. században igazi magyar államférfinak szüksége lehet. Egyesültek benne fajának nemzedékek során át kifejlődött kiváló tulajdonságai.

De mintha csak lelki átöröklés útján ez a késői utód visszaütne az ezerév előtti egyszerű, de nélkülözhetetlen lovagra. Az ő lelke is telve van a fájához való ragaszkodással és azzal a szilárd tudattal, hogy neki is vigyáznia kell nemzetére és hogy a magyar ügynek az ő erejére is szüksége lesz.

Ez a kettős érzés nála odáig emelkedik, hogy aki Tisza István jellemrajzát tömören vázolni akarja, annak elsősorban az ő magyarságát kell kiemelni.

Ebből a vázlatból természetesen kizárok minden pártpolitikát. Ezért is gondosan kerülök minden összehasonlítást vagy történelmi bírálatot. Végezzék el ezt majd azok a történetírók, akik évtizedek múlva, amikor ezt az államférfit is igazi történelmi távlatból lehet magyarázni és teljesen átérteni, foglalkozni fognak Tisza István egyéniségével.

Tisza István magyarsága.

Hazafias érzése semmivel sem állott hátrább, mint a közéleti nagyságok bármelyikének magyarsága.

Csakhogyanig míg egyik-másik képviselő valamelyik színmagyar város vagy község főterén úgy beszélt, mintha Nagy-Magyarország minden részében csak magyarok laknának s különösen, hogy némely nagyon jogosult és kívánatos közjogi követelményt minden más tényező beleszólása nélkül törvényhozásunk könnyen megvalósíthatna, addig Tisza István mély belátásával számolt az akkori közjogi és nemzeti-ségi viszonyokkal és azzal is, hogy a mintaszerűen alkotmányos érzésű, bölcs, agg uralkodó a kiegyezés megalkotásakor több kérdésben olyan álláspontra helyezkedett, amelyen — legalább az ő életében — nem lehetett lényegesen változtatni. Tisza István jól ismerte azokat a nehézségeket és akadályokat is, amelyeket akkor katonai körök, az osztrák centralisták, a hazai nemzetiségek vezetői, sőt még idegen államok hatalmasságai részéről is támasztottak több egészen indokolt közjogi vágyunk és tervünk megvalósításával szemben.

Mivel Tisza István negyedszázaddal előre nemcsak megérezte, hanem valóban meglátta a nemzetére váró élet-halál-harc veszedelmét, kicsinyes párt- vagy személyi érdekekkel, sőt különben jogosult vágyakkal szemben is előtérbe azt a döntő szempontot állította, mely a nemzetre váró óriási védő küzdelemnek győzelmes megvívását igyekezett biztosítani.

Neki is vágya lett volna pl. — melyik magyar nem kívánta volna! — a nemzeti hadsereg, de viszont jól ismerte a vezérkarnak, az osztrák és szláv katonai köröknek nemcsak ellenállását, hanem sokszor nyilvánult magyar-gyűlöletét is és azt a törekvést, mely a magyar elemet mennél távolabb igyekezett tartani a közös hadseregtől. Másrészt jól tudta Tisza István, hogy hazánk teljes területi épségét a monarchia mint nagyhatalom szövetségeseivel együtt inkább megvédheti, mint százmilliónyi ellenséggel szemben egyedül a magára hagyatott maroknyi magyar nemzet.

Magyar érzésének mélységére élénk fényt vet néhány ellentét, amelyet hangsúlyozni kívánok.

Ma már teljesen leleplezték, hogy Károlyi Mihály akkori pártjából akadtak egyesek (remélem, nem országos képviselők, hanem csak a függetlenségi párt elnökének környezetébe belopakodott kalandorok), akik 1916. októberben egyenesen közölték egyik akkor ellenséges hatalom kormányával, hogy «Magyarország hajlandó önként átengedni Erdélyt Romániának, hajlandó volna területeket felajánlani Oroszországnak és Itáliának a mielőbbi békéért». (Tisza István Összes Munkái. *Levelek* V. köt. 390. 1.) Ennek a magyar ellenzéki csoportnak titkos megbízottja azt mondta az ellenséges kormánynak: «Magyarország inkább kisebb legyen, csak szabad legyen!» Ha ezeknek az uraknak hazafias érzésük volna, mostanában láthatnák, mi lett a sorsa napjainkban annak a magyarságnak, mely az általuk önként prédául felkínált területeken lakott. Ugyanaz a nóta ez, amelyet az ötvenes években egyes lelkiismeretlen és jelentéktelen emigránsok fújtak külföldön, akik könnyedén beígérték volna «a szerb vajdaság visszaállítását» és a románoknak is egyet-mást kilátásba helyeztek. Bizonyára nem is sejtették, hogy ez az eljárásuk mennyire emlékében marad a külföldnek és mily gáládul és igaztalanul fel fogják azt majd használni egyes magyar-ellenes érzésű írók és publicisták hazánk igazságtalan és tarthatatlan feldarabolásának állítólagos igazolására, azt mondván (természetesen egészen tévesen és alap nélkül), hogy a trianoni békediktátummal olyan területeket szakítottak el Magyarországtól, amelyeket magyar politikusok már korábban felajánlottak az ellenségnek.

A világháború alatt nem magyar (osztrák, német, szláv) diplomaták egyik-másik szomszéd államot azzal akarták Magyarország megtámadásától visszatartani, hogy az ezeréves magyar állam területéből országrészeket dobtak volna oda ingyen prédára éhes külföldi izgatóknak, vagy évek óta lármázó demagógoknak.

Éppen megfordítva: Tisza Istvánnak nem fájt a lelke, amikor kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy a monarchia felajánljon Olaszországnak Ausztriához tartozó tartományokat, vagy Romániának Bukovina egyik részét, de amikor valaki hacsak egy talpalatnyi magyar terület átengedésére

nézve tett kijelentést, akkor Tisza a legerősebben tiltakozott.

1915. május 23-ról azt sürgönyözte a volt monarchia bukaresti követének, gróf Czernin Ottokárnak: «Ha a románok Erdélyről beszélnének, nyomban arra kell utalni, hogy mi Olaszországnak csak kompakt olasz lakossággal bíró területeket ajánlottunk fel, míg Erdély lakosságának 45%-a és pedig az ottani intelligenciának és vagyonnak túlnyomó nagy része nem román, továbbá, hogy a magyaroknak és németeknek legnagyobb része Erdély keleti felében lakik. Ezért minden gondolatot, amely Erdély átengedésére irányul, kereken el kell utasítani.»¹ (Az eredeti így szövelt: «Es wäre also jeder Gedanke an Siebenbürgen a limine abzuweisen.»)

Sok más bizonyíték közül még egyet.

Tisza István «hű volt mindhalálig» és így az akkori szövetségesek veszteségei vagy a szövetséges államok területének veszélyeztetése természetesen neki is fájdalmas volt.

De ha az ezeréves magyar határok forogtak szóban, vagy ha a szörnyű világhátrófa közben magyar katonák tömegesen véreztek, akkor az ő vasidegei is felmondták a szolgálatot.

1914. október elején valamelyik kis orosz csapat ellenállás nélkül eljutott Máramaros megye egyik sarkába, a Szamos völgyébe. Véletlenül éppen abban az órában, amelyben a magyar miniszterelnök erről hírt kapott, más ügyben átjött az igazságügyminisztériumba. Szokatlan izgatottsággal lépett dolgozószobámba s közölte velem az orosz csapat betörésének híret és mielőtt másról — korábbi megállapodásunk értelmében fontos közügyről — tárgyalhattunk volna, dolgozószobámból interurban telefonon felkérte az Őfelsége személye körüli minisztert, a Bécsben tartózkodó báró Burián Istvánt, menjen a katonai kabinetirodába, tegye meg a szükséges lépéseket és aztán — valósággal beleavatkozva a hadseregfőparancsnokság hatáskörébe — követelte, hogy alkalmas, erélyes tábornok vezetése mellett tekintélyes katonai

¹ Ezt a táviratot Tisza István sajátkezűleg írta. Eredetije a M. T. Akadémia kéziratrárában van.

erőt vezényeljének ki erre a határra és azonnal verjék ki az ellenséges csapatot az országból. Micsoda másfajta hazafiság ez, mint az, amelyik később «nem akart katonát látni» és mindenáron béke után esengett!

Külön tanulmányban lehetne fejtegetni azokat a lépéseit s részben intézkedéseit, melyeket Erdély védelmére, az ottani erősítési munkálatokra, katonai csapatok kirendelésére, illetőleg a román támadás megelőzése céljából tett, emlékiratait az agg és bölcs uralkodóhoz, előrelátó aggodalmát már 1914-től, de különösen 1916. július elejétől fogva a román veszéllyel szemben. (*Levelek V. kötet, 1576, 1673/a—i, stb.*).

Ugyanez az erős magyar érzés világítja meg a világháború tartamára vonatkozó álláspontját is. Nyíltan és világosan megírta: «Háborúnk védelmi háború. Ellenfeleink szét-darabolásunkra törtek. Mi csak saját biztonságunkat kívántuk. Tőlünk minden hódítási vágy távol állott. Békét köthettünk volna tehát a hadüzenet napján, vagy bármikor azóta.» (Telefonüzenet Burián külügyminiszternek 1916. május 29-ről. *Levelek V. kötet, 1645. sz., 202. 1.*)

Tisza István vágya, óhaja volt a haza minden talpalatnyi földjének megvédése, Magyarország fennmaradásának biztosítása. Nagyhatalmi ábrándok, hódítási törekvések felmerülhettek egyik-másik megtévedt osztrák katona fejében, de a magyar miniszterelnöktől és kormányától ilyen kívánság egészen távol állott.

Erre meggyőző bizonyíték a következő :

Tisza István következetesen ellenezte a közös hadsereg vezérkarának, illetőleg más katonai köröknek azt a törekvését, amellyel Szerbiából kisebb-nagyobb területeket megtartani akartak. Ezért kikötötte, hogy a szerb kormányhoz intézett és 1914. július 23-án kézbesített diplomáciai irat átadása előtt kifejezetten biztosítani kell az érdekelt Oroszországot, Angliát és más nagyhatalmakat, hogy Magyarország és a vele akkor államszövetségben volt Ausztria Szerbiát nem akarja sem megsemmisíteni, sem meghódítani. Mikor 1915. végén a győzelmes magyar-osztrák és német csapatok bevonultak

Szerbiába, Tisza mindent megtett arra, hogy megértesse a vezérkarral és a hadsereg-főparancsnoksággal: a Szerbiában ideiglenesen megszállott területeket nem lehet és nem szabad állandóan megtartani és azokban nem is lehet olyan katonai berendezéseket kezdeményezni, amelyekből ilyen tervre vagy szándékra következtetni lehetne. (*Levelek* V. kötet 1—25. lap.)

Lemondása.

Jellemzésére nyújt értékes adatokat lemondásának története is, amelyre csupán ebből az okból térek ki.

Tévednek, akik azt hinnék, hogy Tisza István ragaszkodott a hatalomhoz és azért nyugodott bele abba, hogy az osztrák katonai körök vagy más államoknak (főleg a szövetséges német birodalomnak) a világháború alatt magyar ügyekbe gyakran beleavatkozó képviselői ezt vagy azt kívánják. Ellenkezőleg, szilárdan, ismételve határozottan küzdött minden olyan intézkedéssel, javaslattal vagy felfogással szemben, amely meggyőződése szerint ártott volna a nemzet érdekének.

Most utólag megállapíthatjuk, *neki volt igaza*. így kereken kijelentette: nem a németeknek van joga azt megítélni, hogy Szerbia magatartásával szemben mikor van szükség fegyveres beavatkozásra. Élesen, nála szokatlan erős kifejezésekkel foglalt állást egyes alárendelt osztrák-magyar katonai parancsnokok intézkedéseivel, — mint magát kifejezte — «garázdálkodásaival» szemben, amikor azok a magyarországi nemzetiségek tagjai ellen általánosságban, egyéni megválogatás nélkül katonai utasításokat adtak.¹

Éppen olyan szilárdan ragaszkodott ahhoz is, hogy a vezérkar tartsa tiszteletben a magyar miniszterelnöknek

¹ 194. aug. 24-én Buriánnal közli: «Kérlek, kövess el minden irányban minden lehetőt, hogy ez örületnek vége legyen, mert bármennyire is igyekeztem a végsőkig vitt türelemmel megkímélni Ő Felségét és ilyen pillanatban elkerülni a válságot, kénytelen leszek Ő Felségéhez menni és a kabinetkérdést legkomolyabban felvetni. Berchtold és Krobotin vesse magát közbe a királynál, mert a helyzet teljesen tarthatatlanná vált. — Tisza.» (Kézirata a M. Tud. Akadémiában.) A közbelépés sikeres volt.

törvényes hatáskörét és adja meg a teljes és hiteles felvilágosításokat a katonai helyzetről, különösen a veszteségekről és a rendelkezésre álló pótlásokról.

1916. június elején a Luck—Kowel közötti arcvonalon az osztrák-magyar hadsereget súlyos veszteség érte. Tisza ugyanilyen részletes felvilágosítást kívánt, és midőn az akkori magyar ellenzék egyes tagjainak (gróf Károlyi Mihály stb.) viselkedése folytán maga az agg uralkodó aggodalmaskodott, Tisza István állását kötötte a felvilágosítások megadásához, kifejtve, hogy a külügyek intézésére törvényes hatáskörét csak akkor tudja gyakorolni, ha — tekintettel az akkori román veszélyre is — a harctéri helyzetről mindenkor alaposan tájékoztatva van. (*Levelek*, V. köt. 1674. sz. j—1., 263—264. l.)

A világháború utolsó éveiben a magyar ellenzék gyakorolta azt a természetes és érthető jogát, hogy éles bírálatot mondjon a kormánynak különösen külpolitikája, felől. Ekkor már az ellenzéki pártok az osztrák politikusok egy részével együttműködve, teljes erővel törekedtek arra is, hogy báró Burián István külügyminiszter és gróf Stürgkh Károly osztrák miniszterelnök hagyják el helyüket. Tisza Istvánnak egyelőre «kíméleti időt» engedélyeztek, — amint ezt maga is megírta Stürgkhnek, — nyilván abból az okból, mivel úgyis tudták, hogy a Tisza István eltávolítására irányuló kísérletek I. Ferenc József királynál nem vezetnek volna sikerre.

1916. augusztus havában a magyar és osztrák miniszterelnök e tárgyban többször váltott levelet, melyekből csak az tűnik ki, hogy a magyar ellenzék tagjai a bécsi Bristol-*Hotelben*, különösen gróf Silva-Tarouca-val, Koerber Ernővel és más osztrák politikusokkal folytattak e tárgyban bizalmas megbeszéléseket. (*Levelek*, VI. kötet, sajtó alatt.)

Mihelyt az agg és bölcs uralkodó átment az örökkévalóságba, utódja kezéhez és kabinetirodájába különféle beadványok, előterjesztések, emlékiratok stb. érkeztek, amelyeknek kifejezett és határozott célja Tisza István megbuktatása volt. Ezzel párhuzamosan támadták Tiszát egyes katonai körök, amelyek régóta nehezen tűrték a magyar miniszterelnöknek határozott fellépését s őszinte bírálatait,

továbbá különösen német diplomáciai képviselők is, akik dühösködtek a miatt, hogy a román kérdésbe, valamint más magyar belügybe megkísérlett beavatkozásukat Tisza kerekén visszautasította. Egyik ilyenfajta támadó emlékirat tartalmát is ismerjük és ma már megállapított ténynek kell tekinteni azt is, hogy gróf Polzer-Hoditz (később a kabinetiroda főnöke) részben a magyar ellenzék tagjai, részben nemzetiségi agitátorok (Hodzsá Milán stb.) részéről kapott előterjesztéseket juttatta el IV. Károly királyhoz, akit rá akart beszélni, hogy ne koronáztassa meg magát, hanem csinálja meg az össz-monarchiát, melynek eszméje ellen évtizedeken át annyi magyar vér folyt. Polzer maga is kifejezetten beismeri (*Kaiser Kari* c. művében), hogy törekvése volt «a magyar alkotmányt eltöröltetni, az ártalmas dualizmust összezúzni és összbirodalmat létesíteni». Ha ezt csakugyan megkísérlik, amíg a hatalom Tisza István kezében volt, ő maga állt volna az új magyar szabadságharc élére és mi (ahogy ezt neki még Ferenc Ferdinánd életében meg is mondtam) mentünk volna vele, mint 1848-ban édesapám Jellásich bán ellen.

Károly király 1917. január 21-én József főhercegnek ajánlotta fel a magyar miniszterelnökséget és amikor erre a főherceg nem vállalkozott, 1917. február 6-án levelet írt Tisza Istvánnak, felkérve őt, hogy jelölje meg utódját. Tisza kihallgatáson, február 11-én, hangsúlyozta, hogy rendelkezésre bocsájtja állását, de mivel a király levelének utolsó mondatában egyúttal tanácsait kéri ki, a következőket kell kiemelnie: utódjául elsősorban Teleszky János akkori pénzügyminisztert, azután gróf Khuen Károlyt, Berzeviczy Albertet stb. tartja alkalmasnak, de a munkapárt nem olyan testület, amelyik egyszerűen valakit elfogadna vezérül. Ezenfelül a kormány lemondása esetén előlegesen, nyugodtan meg kell állapítani: milyen módozatok mellett történjék a miniszterelnök felmentése és az új kormány kinevezése. A király erre nyomban maradásra kérte fel Tisza Istvánt. Egy darabig látszólagos nyugalom volt, de a háttérben az összpontosított támadások nem szüntek meg. Rövid idő múlva a széleskörű általános titkos választójogot állították fel olyan követel-

mény gyanánt, amelynek elfogadására Tiszát rá kell bírni. A magyar ellenzéknek azok a tagjai, akik az uralkodónak ezt a tanácsot adták, jól tudták, hogy Tisza ebben a kérdésben gyökeres és szélsőséges változtatásokhoz nem lesz hajlandó hozzájárulni.

IV. Károly király 1917. április 29-én kiadott kéziratában az ellenzéki kihallgatások után kiemelte, hogy a Tiszakormány «ritka önfeláldozástól és mély hazafiságától vezetett céltudatos működését» közel négy éven át fejtette ki, amiért különös elismerést és köszönetét nyilvánított és felszólította a kormányt, hogy az ország ügyeit továbbra is vezesse. Ezt követően azonban néhány nap múlva újból báró Burián közös pénzügyminisztert küldte a király Tiszához, mert egyesek azt a kívánságot fejezték ki előtte, hogy a szélső általános választójogot még a háború alatt meg kell valósítani.

Tisza ebben a kérdésben nem volt hajlandó bizonyos határokon túlmenni és május 21-én Bécsben beadta lemondását. Még aznap este a bécsi Magyar Házban találkoztam vele és kifejeztem azt a vélekedésemet, hogy a helyzet különösen a nagyon jóakarátú, de gyakran befolyásolt uralkodónak többszöri ingadozása következtében és azért, mert az ellenzékkel folytatott koncentrációs törekvések nem vezettek eredményre, úgysis tarthatatlan volt.

Tisza szemüvegén keresztül komolyan rámnézett és csak annyit felelt: «Igen, de mi lesz az országgal?»

Neki volt ismét igaza. Lemondása megindította a nem kedvező fejlődési folyamatot gróf Károlyi Mihály kormányáig és — Kún Béláig.

A lemondás ténye azonban jellemző bizonyíték arra, hogy ha Tisza Istvántól királya olyat kívánt, ami meggyőződése szerint — különösen a világháború alatt — ártott volna a magyar nemzetnek, akkor nem engedett, hanem inkább megvált a hatalomtól, pedig érezte, hogy az ország ügyeinek intézésére küldetése van és gyöttrődött a miatt, hogy utódai miként fogják vezetni az ország ügyeit. Ugyanekkor, ötvenhat éves korában, ment — a lövészárokba.

Azóta, különösen az új Olaszország története és más példák is bizonyítják, hogy a forradalom fenyegető veszélye

ellen nem az általános titkos, szélső radikális választójoggal lehet sikeresen védekezni.

Tisza magyarságának egyéb bizonyítékai

csak külön tanulmányban volnának kifejtethetők.

Egyik meggyőző adat: megható szeretete a magyar (különösen az alföldi) nép iránt, amelyről csak ragyogó szemekkel tudott beszélni, ragaszkodása «vitéz huszárjai»-hoz, az, hogy miként gyönyörködött a magyar, a legmagyarabb költészetben és zenében stb.

Tisza István hitélete.

Szüleitől és nagyszüleitől erős református vallási meggyőződést örökölt.

Népes gyülekezet előtt kérdés nélkül, de nyílt határozottsággal vallotta, hogy «az örök igazság, örök szeretet, az örök jószág és örök irgalom Istenével szemben gyarló, hitvány porszem az ember. Az Isten nélkül szánalmas vergődés, vanitatum vanitas, minden emberi erőlködés».

Abban az imádságban, amelyet mint huszárezredes a harc-téren hősi halált halt két bajtársának sírjánál mondott el, így fohászokodott a Mindenhatóhoz: «Porszem vagyunk a Te kezében; egész földi életünk múltó pillanat az örökkévalósághoz képest. Miért hozhatnók azt könnyebben áldozatul, mint veszélyben forgó hazánkért . . .?»

A nemzetek sorsának intézését a Gondviseléstől remélte és egészen megdöbbenően átérezte az egyénre nézve a presztrináció tanát.

Amikor a pozsonyi főispán felesége valami kitüntetési ügyben hozzáfordult és arra utalt, hogy egyesek minő magas érdemrendet kívánnak, — 1915. augusztus 27-éről kelt válaszában (*Levelek*, IV. kötet 1264. sz., 146.1.) azt felelte : «Hiába, furcsa bogár az ember. A legfurcsább pedig valamennyi közt az, aki különbnnek tartja magát a többinél; mikor mindnyájan olyan végtelen piciny pióнок vagyunk a világ sorsát intéző felsőbb hatalom kezében».

Teológus és világi férfi bizonyára többször tüzetesen

tárgyalni fogják még azt: mi volt Tisza István erős hitének a befolyása és következménye az államférfinak közéleti, különösen nemzeti politikai magatartására és cselekményeire.

Bizonyára ez a predesztinációs hite magyarázza meg azt is, hogy amikor heteken keresztül hasztalanul szívósan törekedett arra, hogy elhárítsa, vagy legalább elhalássza szerett magyar nemzetéről a világháború szörnyű katasztrófáját, fájó szívvel belenyugodott abba, amit egyik képviselőházi beszédében így fejezett ki: «Az embernek dolga a becsületes igyekezet. A siker magasabb, az égi hatalom kezében van», mert... «a Mindenható küzdelemre, megpróbáltatásra, veszélyre hív el egyséket és nemzeteket». (Imádsága a két hős huszár sírjánál.)

Ugyanebből a hitéből értjük meg azt, ámbár lelke mélyén előre látta, hogy az 1912. júniusban ellene elkövetett sikertelen merénylet után «mindig készen kell állnia a nagy útra» — mégsem tért ki a veszély elől. Amikor lemondott a miniszterelnökségről, ment a harctérre, 1918. októberben pedig hasztalanul figyelmeztették, kérelték barátai, rokonai, hogy a megtevésvetett és gálád rágalommal felizgatott úgynevezett «közvéleményben» egyesek gyűlölettel tekintenek reá, — nem volt hajlandó sem vidéki rokonaihoz utazni, sem meghallgatni ismeretlen, akkortájtban jelentkezett tisztelőjének azt a bejelentését, hogy «újabb merényletet készítenek elő ellene».

Meggyőződésem: Tisza István a Gondviselés által számára kijelölt nemzeti feladatnak és egyúttal egyéni kötelességnek tekintette történelmi küldetését és minden földi hatalommal, egyúttal nemzetének ellentétes felfogásban levő részével szemben is vasakarattal keresztülvinni, végrehajtani törekedett azt, amire lelkiismeretének parancsszava őt kötelezte.

Tisza István szociális érzéke.

Egyik kiváló államférfi emlékirataiban¹ mellékesen azt írja, hogy «az avult tekintélyek után induló Tisza Istvánban a szociális érzék teljesen hiányzott».

¹ Gróf Apponyi Albert Emlékiratai 3. kiadás 1926. 149. lap.

Ez az állítás jóhiszemű, de igen nagyfokú tévedés.

Már egyik legelső tanulmányában,¹ amelyet akkor írt, amikor boldog családi életet élő, vagyonos, gondnélküli fiatal-ember volt, akit sem súlyos csapás, sem az élet hanyatlása nem befolyásoltak meggyőződésében, ezt olvasom: «Hát van-e abban igazság, hogy valaki, csakis mert véletlenül gazdag szülők gyermeke, kényelmes tétlenségben élhesse át életét, míg mást, ki az Úrnak éppen olyan teremtménye, születése örökös munkára, örökös nélkülözésre kényszerít. .. A családi élet folytonossága egyik nemzedékről a másikra s evvel együtt az örökösödési jog az emberiség anyagi és erkölcsi egzisztenciájának létföltétele, melynek szükségét csak hígvelejű utópisták vagy rosszlelkű izgatok vonhatják kétségbe, de alapját csakis célszerűségi indokok képezik. Az igazság szempontjából igen bajos volna azt indokolnunk.»

Mikor még vidéken lakott, arról értesült, hogy a távoleső harmadik községben éjjel tűz ütött ki. Nyomban lóra ült, odalovagolt és a falu lakosságával egész éjjel oltotta a tüzet. Meghallotta, hogy a faluban a legszegényebb napszámos megbetegedett. Meglátogatta és melegen kérdezősködött felőle: helyesen kezelik-e? Az Alföldön kolerajárvány pusztított. Tisza István házról-házra járt, tanácsokat adott és saját kezével ápolta a kolerás betegeket. Mellette maradt azoknak is, akikről már látta, hogy utolsó óráikat élik. Még évtizedek múlva is meghatottan emlékezett meg előttünk arról: milyen lelki nyugalommal tud meghalni az egyszerű falusi magyar ember.

Már reá szakadtak a világháború gondjai, amikor (1914 nyarán) megtudta, hogy — nem is az ő falujában, hanem másik bihari községben (Varsányhelyen) — járvány ütött ki. Azonnal (levele szerint abban a percben) felkérte számvevőjét, Töplert, «organizálja az egész gyógykezelést»; ha szükséges, teljesen megbízható idősebb medikust küld le, aki az orvos felügyelete alatt a betegeket gondozza. (*Levelek*, II. 37.)

Nem győznék minden adatot felsorolni.

¹ Tisza István Összes Munkái. *Tanulmányok* 370. lap.

Hasonló szociális munkára biztatta barátait is.

Miniszterelnök korában visszaemlékezve «falusi látogatásaira» és körútjaira, lelkünkre kötötte: «Ha falun lakhatok, jártatok be időnként az egész községet, menjtek be minden szegény ember házába, hallgassátok meg különösen a gondokkal küzdők panaszait. Iparkodjatok segíteni. Majd meglátjátok, mire körutatok véget ér, mennyire jobbak letetek, mert szégyellni fogjátok, minő csekélységek miatt voltatok elégedetlenek, amikor a falusi magyar ember igazi nagy csapásokat is zúgolódás nélkül visel el.»

Tisza István később szélesebb hatáskörhöz jutva, a következőket írta: «Kegyetlen gúny közjólétről beszélni, míg embertársaink nagy tömege a nyomor határain tengődik. Jogosult, indokolt, mindnyájunk rokonszenvére méltó az a törekvés, hogy a tömegeknek jogos gazdasági érdekei érvényesüljenek a társadalom gazdasági harcában». Más helyütt is hangsúlyozta, hogy «jogosultak azok a törekvések, amelyek a néptömegek anyagi helyzetének javítására irányulnak». (Főgondnoki székfoglalójában 17. és köv. lapok.)

Már mint fiatal képviselő, 1897. februárban tartott egyik beszédében Tisza István foglalkozott a szegényüggyel, az alföldi mezőgazdasági munkáskérdéssel és az ipari munkások ügyeiről szintén nyilatkozott.

Kereken, nyíltan kijelentette (Képviselőházi *Beszédek*, I. köt. 398.): «Nagy szennyfoltja közéletünknek a szegényügy teljes rendezetlensége». (Sajnos, ezt a szégyenfoltot máig sem tudtuk egészen eltüntetni.) Ugyanakkor világosan megmondta, hogy a falusi lelkésznek, a hatósági személyeknek, a földesúrnak egyenesen kötelessége úgy foglalkozni (így fejezte ki magát) patriarchális úton a falun lakó munkásosztállyal, hogy megmaradjanak «a személyes érintkezésnek azok az aranyszálái, amelyek igen sok keserűségnek elejét vehetik, sok bajnak orvoslását lehetővé teszik» s amely módozat «megszilárdítja a különböző társadalmi osztályok közt a rokonszenv s a kölcsönös tisztelet érzését». (*Beszédek*, I. köt. 399.)

Szociális fejtegetései nemcsak a mezőgazdasági munkások érdekeinek figyelembevételét kívánták.

Mint fiatal képviselő 1897. február 9-én felszólalt a Házban (*Beszédek*, I. köt. 372—387. 1.) és kereste az ipari munkásság sorsának javítására szolgáló eszközöket. Kiemelte, hogy a munkások összes jogosult érdekeit felölelő erős munkás-egyesületeket kell megalkotni, továbbá a munkásjóléti intézmények terén az önkormányzati szabadság elvét széles körben kell alkalmazni. Ugyanakkor az ipari betegsegélyezési törvény (1891 : XIV. te.) reformját kívánta és azt az óhaját fejezte ki, hogy a munkásosztályt az önkormányzat nevelő hatása alá kell helyezni és ily módon is elő kell mozdítani a magyar nemzet demokratikus, életerős fejlődését.

Különösen jellemző ez a két kijelentése : «Mély sajnálattal állapítottam meg (természetesen 1897-ben), hogy a munkás-lakások kérdésében egészen a legutolsó időkig semmi sem történt»; továbbá «Tegyük lehetővé a sztrájkot is, mert én ebben semmi veszélyt nem látok» . . . «Ez olyan jogosult, természetes következménye a közgazdasági szabadság teóriájának, amellyel szemben a rendőrség feladata csak ott kezdődik, ahol a sztrájk rendetlenségekbe, vagy a munka megakadályozásába megy át.»

Közvetlenül néhány nappal a világháború kitérése előtt felkeresett az igazságügyminisztériumban, ahol estig tárgyaltunk és azután vele együtt a Bálvány-utcán végig a pártkörbe mentem. Egyszerre — ma is élénken emlékezem — a Mérleg-utcából mankón bicegve szembejött velünk valamelyik munkáscsaládnak egyik nyomorék kis gyermeke. Tisza István sötét arccal éppen arról beszélt nekem, mennyire gyötrődik rajta, hogy az ő minden törekvése ellenére, alig lesz kikerülhető a borzalmas háború, mennyi szenvedést fog az majd okozni, hány fiatal élet pusztul el stb. Mikor meglátta ezt a kis gyermeket, nyomban abbahagyta az eddigi beszédet, lehajolt, magához emelte a szegény nyomorékot, kérdezősködött szülei és azok lakása után, pénzt adott neki : a szánelomnak és szeretetnek egész melegét árasztotta erre a kis ismeretlenre.

A fővárosban nagy kerülővel gyakran felkeresett néhány koldust, hogy úgyszólván napról-napra adhasson nekik nagyobbösszegű segítséget.

A világháború kitörésekor mindjárt megalakította a Hadsegélyző Bizottságot, tömérdek gondja és családi bajai mellett is (akkor egyetlen fia, két szeretett fivére és több unokaöccse a lövészárokban volt) önmaga intézte nemcsak a bizottsági elnöki tennivalókat, de az üléseken kívül is a hadsegélyezés igazgatásának legnagyobb részét, kicsi és nagy dolgokról maga tárgyalt különböző munkatársaival és nem mulasztott el egy alkalmat sem arra, hogy a háború által sújtottak gondjain enyhítsen.

Nem hiszem, hogy magyar miniszterelnök valaha úgy túl lett volna halmozva kötelességekkel, mint Tisza István, mégis ő maga kiépítette a hadigondozás ügyének országos szervezetét. (*Levelek*, V. 147—162.) Önmaga törekedett egyrészről elvileg és általánosságban a rokkantak, hadiárvák és hadiözvegyek ügyeit irányítani, másrészt — amint hátrahagyott levelezése mutatja, — száz és száz esetben írt a főispánoknak, a közigazgatás más közegeinek és magán-egyénekeknek a háború által sújtottak érdekében.

Amikor hadbavonult, megvizsgálta hozzáfordult «huszárijainak» ügyes-bajos dolgait. A lövészárókból sajátkezűleg írt levelet képviselőtársainak, volt főispánoknak, kérte őket, járjanak el a hadbavonult katonáknak hátrahagyott családja ügyében államsegély, az Országos Hadsegélyző Bizottság intézkedése és hasonlók tárgyában; jól emlékezett rá, — amint ezek a levelei is bizonyítják — hogy ezekben a hadsegélyezési ügyekben micsoda jogszabályokat kell alkalmazni és ha nem volt az első közbenjárásnál siker, újból részletes megkereséseket küldött.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Tisza István nem volt ugyan szociáldemokrata, de vitatom: igenis meg volt áldva szociális érzékkel és cselekedeteivel bizonyította, hogy tudja is, akarja is teljesíteni mindazt, amit felebaráti kötelességének érzett.

Tiszának végzete volt és egyúttal nemzetének sokszázados tragédiájához tartozott az, hogy életében az ő szeretett magyar fájának jelentékeny része nem értette meg, vagy egyenesen félreismerte őt.

Ez a kisebbség úgy vélekedett, — s talán jóhiszeműen el is hitték — hogy Tisza a néhai való jó függetlenségi párt képviselői által annakidején úgynevezett «átkos Ausztriának» készséges szolgája, akinek nincs kifejtett nemzeti érzése.

A valóság: Tisza izzó magyar érzésű államférfiú volt, aki az osztrák kormánnyal, a katonai körökkel, különösen pedig a centralistákkal és az «összmonarchia» tervezőivel a legélesebb ellentétbe helyezkedett s a nagyközönség által nem is sejtve, valósággal állandó harcban állott, és pedig magyar érdekekért. Kezdve attól, hogy valamely «katonai létesítmény»-t (a háború alatt ágyúgyárat és hasonlót) ne Ausztriában, hanem magyar földön állítsanak fel, a hazai gazdasági és faji érdekekért teljes nyíltsággal és szókimondó bátorsággal harcolt, ami által természetesen a Polzer-Hoditzoknak, a többi magyarellenes tervezőknek és a centralista katonai köröknek, illetőleg segítőknek féktelen gyűlöletét hívta ki. Különösen érthető és kínzó aggodalommal nézett Tisza ama lehetőség elé, mely a méltán «legalkotmányosabb» jelzővel emlegetett agg uralkodó halála esetén hazánk jövődjére sötét árnyékot vethet. Ha Ferenc Ferdinánd trónörökös csakugyan megvalósíthatta volna azokat a törekvéseit, amelyeket a magyar alkotmány erőszakos eltörlése és az abszolutisztikus összmonarchia létesítése iránt táplált, «bizony mondom» Tisza István — amint ezt bizalmasainak emlegette — «elment volna a golyóig és az akasztófáig»!

Tisza egyéniségében szemernyi sem volt az udvaroncból, abból a politikusból, aki a mindenkori uralkodó előtt kétrét görnyed és lesi annak minden gondolatát. Ha a magyar miniszterelnök kegyeső lett volna, a magyar szabadságharcok hős és önzetlen bajnokáról, Görgey Artúrról sem nyilatkozott volna úgy, amint azt tette róla és többi társairól. Első minisztersége idejében Tisza tett előterjesztést I. Ferenc Józsefnek a halhatatlan emlékü bujdosó fejedelem, a nemes és nagy II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatala tárgyában. Tiszának köszönhetjük, hogy eltűnt közéletünkől az a szégyenfolt, amelyért annyit pirultunk, hogy Rodostóban porlanak a magyar szabadságharc vezérének és hűséges embereinek hamvai. A világháború ezernyi más gondja között

ugyancsak Tisza indította meg és harcolta ki a címer-, jelvény- és zászlókérdésnek a magyar közjog elveinek megfelelő szabályozását és a régi közös címei helyett a dualizmus elveinek megfelelő új címert és zászlókat alkalmaztatott. (*Levelek*, IV. köt. 1224. és köv., 1500—1500/j. sz.)

Tisza lovagias hűséggel szerette ugyan az agg és bölcs uralkodót, akire mint atyai jóakarójára tekintett fel, de még neki sem hódolt be, hanem többször — ezt már fennebb bizonyítottam — a maga akaratát juttatta érvényre, az általa mindig úgynevezett «öreg Felsőges Úr» óhajával szemben.

Hirdették, hogy népgyűlölő.

Pedig senki sem szerette jobban nála a magyar szántóvető embert és különösen ennek alföldi fajtáját.

Demagóg izgatok háborús uszítónak kiáltották ki és a gaz orgyilkosok azzal a gálád, hazug váddal törtek rá, hogy ő okozta a háborút.

A valóság pedig az, hogy a Szerbiával szemben 1914. júliusban felmerült nemzetközi bonyodalom idejében senki sem ellenezte olyan szívósan, kitartóan és keményen a háborús megoldást, mint éppen ő.

Mikor budapesti temetéséről letörtén és reményvesztetten lakásomra mentem, hogy a geszti temetésre szükségesséket magamhoz vegyem, saját fülemmel hallottam a demagóg hazugságoktól elbolondított munkások szájából : Azért ölték meg Tiszát, mert hódítási célból végnélkül akarta folytatni a háborút.

Az igazság pedig az, hogy Tisza bármely percben békét kötött volna, ha meg tudja menteni Magyarországot régi határai között. Aki pedig úgy esengett a mindenáron való békéért, hogy feláldozza Erdélyt vagy egy más országrészt, az minden lehet, még tehetséges ember is (amint az volt pl. gróf Czernin Ottokár), de bizonyos, hogy nem magyar férfi.

Korunkban nemcsak a toll és a sajtó nagyhatalom, hanem sokszor ijesztő hatalom az elfogultságból, néha csak mellékkörülményekből eredő tájékozatlanság, s azért virul, sőt teljesen ki is virágzott az, amit a szellemes Faguet «le culte de l'incompétence» jelzővel írt körül. Azok, akik semmi

lényegeset nem tudtak Tiszáról, még olyan is, aki csak valami udvari fogadtatáson vagy más futólagos összejöveten egy-kétszer látta őt, elég merész Volt nemcsak tehetségéről, tulajdonságairól, jelleméről torzképet adni, hanem pamfletben, reklámcélokat szolgáló, üzletszerű pályaudvari olvasmányban irkálni róla.

Ezért hangsúlyozom, hogy azoknak, akik különösen közéleti munkában együtt élhettek Tisza Istvánnal, — akik a régi törzsökös magyaros kifejezéssel élve, az ország ügyeinek intézésében «szolgatársai» lehettek — meg kellene írniok róla a valóságnak mindenben megfelelő tiszta, tárgyilagos igazságot.

Ha ilyenképpen teljes lesz — hacsak mozaikszerűen is összeállítva — az ő közéleti munkásságának képe, akkor következik el a hivatásos történetíró komoly munkájának ideje.

Aki pedig nem ismerhette Tiszát, annak feladata volna bevárni, amíg elfogulatlanul tanulmányozhatja azokat a már csaknem könyvtárrá dagadt, hiteles adattömegeket tartalmazó kiadványokat, amelyek az elköltözőtről és munkájáról még életében, vagy halála után megjelentek. Különösen kiemelem az utóbbiakat, melyeket olyan férfiak írtak, akik leszámoltak az étellel s bár gyarló eszközökkel, de csak a tárgyi igazságot keresték, mert nem akartak mást, mint annak elismerését, hogy a közlöttek nyilvánosságra hozásával kötelességet teljesítettek.

Tisza István tragédiája újabb bizonyíték a mellett, hogy a nagy magyarok legtöbbször tragikus halál vagy életük alkonyán gyötrelmes lelki szenvedés vár. Az «önfeláldozó küzdelmek között végigszolgált közpálya» után Tisza még hideg elismerést sem kapott. Legfeljebb azzal vigasztalhatta volna magát, hogy valódi nagyságát halála után majd felismerik.

Honfitársainak túlnyomó többsége ma már látja a régi tévedést és elmondhatja Tiszáról azt, amit kedvenc költője, Arany János a legszebb magyar ódában Széchenyiről megírt:

Adjunk, Igaz! tenéked igazat!

És ezért emelt szobrot Tisza Istvánnak hálás nemzete.